

«Дворь демьстиковъ» середньовічного Києва

Для вивчення історичної топографії середньовічного Києва неабиякий інтерес становить стаття 945 р. *Повісті временних літ*. Це знамените місце подає попис топографії міста:

Градъ же бѣ Киевъ — продовжує далі літописець, — идеже есть нынѣ дворь Гордятинъ и Никифоровъ, а дворь княжь бѣше в городѣ, идеже есть нынѣ дворь Воротиславль и Чюдинъ, а перевѣсище бѣ внѣ града, и бѣ внѣ града дворь другый, идѣже есть *дворь демьстиковъ* [виділено мною —

Авт.] за святою Богородицею; над горою, дворъ теремный, бѣ бо ту теремъ камень¹.

Питання локалізації більшості споруд, згаданих у наведеному літописному повідомленні, має потужну історіографічну традицію. Не вдаючись до детального розгляду висловлених дослідниками міркувань, зауважу, що місцезнаходження та функціональне призначення двору *демественика* (*доместика*) досі не викликало особливих суперечностей серед науковців. Прийнято вважати, що «дворъ демьстиковъ», що стояв за храмом св. Богородиці, з'явився одночасно чи невдовзі після зведення Десятинної церкви й призначався для регента (керівника) церковного хору.

Таке тлумачення поняття «деместик/доместик» як церковного чину подає, зокрема, авторитетний *Словарь древнерусского языка* І. І. Срезневського², а також і новітній словник³. Між тим, це не єдине можливе тлумачення слова. Вперше *деместикъ* вжите автором *Повісті временних літ* під майже сусіднім 941 р. у значенні візантійського військового чину (це єдиний випадок в літопису, крім нашого):

Потом же пришедьшемъ во емъ от вѣстока, Памфиръ *деместик* съ 40-ми тысящъ, Фока же патрекий съ макидоны, Федоръ же стратилат съ фраки, с ними же и сановници боярьстии, обидоша Русь около⁴.

У Візантійській імперії *доместика*,

*формировали класс чиновников, возглавляли некоторые тагмы (схолы, эскувиты, иканаты, афантои), они отвечали за тюрьмы (номера в Константинополе), были офицерами в фемах и т. д., а также стояли во главе хоров в Святой Софии*⁵.

Цілком очевидно, що термін *доместик* *Повісті временних літ* є візантійським запозиченням. Його укорінення на киево-руському ґрунті стало наслідком «візантїзації» придворного життя в Києві, що її дослідники пов'язують із особою порфирородної Анни. У ряді своїх досліджень А. Поппе послідовно обґрунтовує думку про те, що Анна доклала чимало зусиль, аби прищепити бодай дещо з церемоній візантійського двору⁶. Як гадають, приїзд до Києва візантійської принцеси, супроводжуваної численним почтом придворних чинів та духівництва, відповідальний за ту грандіозну перемену, якої зазнала центральна частина міста, де зводиться палацовий комплекс⁷. Можливо, за константинопольським взірцем великокнязівський палац розділявся на «чоловічу» та «жіночу» частини. Натяк на це можна побачити в літописному описі Корсуня:

Крести же ся в церкви святого Василья, и есть церкви та стоящи въ Корсунѣ градѣ, на мѣстѣ посреди града идѣже торг дѣють корсуняне; полата же Володимеря съ края церкви стоит и до сего дне, а царицина полата за олтаремъ⁸.

Не виключено, що перед нами не спостереження київського книжника над реальною топографією візантійського міста, а проекція знайомих йому київських реалій.

В безпосередній близькості від палацових споруд, відведених для «цариці» («за олтаремъ»), слід гадати, був улаштований двір domestica («за святою Богородицею»). Пам'ятаймо, що у літописі йдеться саме про *двір*, а не про *дім*. «Двір» передбачає наявність огорожі, яка захищала усі будівлі, що розмішувалися довкола житлового дому⁹. Певна екстериторіальність domestикового двору по відношенню до інших споруд «города Володимира» спонукає переглянути питання про його функціональне призначення. Навряд, щоб церковний служитель, нехай і такого рангу, як регент хору, міг виділятися з-поміж доволі чималої групи прибулих з Корсуня і Константинополя церковнослужителів. Насторожує, що на відміну від сучасних літописцеві київських бояр, імена яких перераховані у цитованій вище статті 945 р., domestica не названо на ймення. Це може вказувати, що на XII ст. «доместиків двір» був уже мікротопонімом.

На мою думку, літописний «дворь демьстиковъ» міг бути місцем дислокації особистої гвардії візантійської принцеси, на чолі якої стояв domestik. У Візантійській імперії останній зазвичай командував столичним гарнізоном, чи міг очолювати військовий корпус особливого призначення, подібний, наприклад, до того, що був сформований 809 р. імператором Никифором I як особиста гвардія для свого сина¹⁰. Візантійський чин цілком очікуваний серед грецькомовного оточення «цариці». При київському дворі domestiku доводилося бути одночасно солдатом і слугою, а відтак і домочадцем (*familiaris domesticus*), бо ж він жив на хлібі свого господаря. Термін *domesticus*, як свого часу показав О. Є. Пресняков, етимологічно й соціально споріднений з поняттям «огнищанин» — член дружини й дому свого вождя¹¹. Таким чином, є певні підстави стверджувати тожність воєнно-службових функцій, притаманних князівській дружині Володимира й очолюваній domestиком візантійській гвардії «цариці» Анни.

1 ПВЛ. Ч. 1. С. 40.

2 Див.: Срезневский И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. СПб., 1893. Т. 1. Стб. 652, 698.

3 *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)* / Под ред. Р. И. Аванесова. Т. 2. М., 1989. С. 453–454.

4 ПВЛ. Ч. 1. С. 33.

5 Гийу А. *Византийская цивилизация* / Пер. с франц. Д. Лоевского. Екатеринбург, 2005. С. 495.

6 Poppe A. Der Kampf um die Kiever Thronfolge nach dem 15. Juni 1015. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 50 (1995), 275–296; Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron Kijowski 1015–1019. *Kwartalnik Historyczny* СП. № 3–4 (1995), 3–22; Поппэ А. Феопана новгородская. *Новгородский исторический сборник*. № 6. СПб., 1997. С. 102–120; Poppe A. Feophana von Novgorod. *Byzantinoslavica. Revue internationale des études Byzantines*. Т. LVIII. 1 (Prague, 1997), 131–158; Поппэ А. В. «А от болгарыне Борис и Глеб». *От древней Руси к России нового времени. Сборник статей к 70-летию А. Л. Хорошкевич*. М., 2003. С. 72–76; Поппэ А. В. Земная гибель и небесное торжество Бориса и Глеба. *Труды Отдела древнерусской литературы* 54 (2003). С. 304–336.

7 Frank Kämpfer, “Von heidnischer Bildwelt zur christlichen Kunst. Die Bedeutung von Anna Porphyrogeneta für die Initialzündung der altrussischen Kultur”, *Millenium Russiae Christianae*, ed. Gerhard Birkfellner (Köln: Bohlau Verlag, 1993), 109–136; Simon Franklin and Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus. 750–1200* (London and New York: Longman, 1996), 164; Oleksiy Tolochko, “Problems of Religious Legitimation of the Rurikids of Rus”, *Monotheistic Kingship. The Medieval Variants*, ed. Aziz Al-Azmet and Janos Bak (Budapest, 2004), 253–254.

- 8 ПВЛ. Ч. 1. С. 77.
- 9 Колесов В. В. *Мир человека в слове Древней Руси*. М., 1986. С. 199–200.
- 10 Гийу А. Византийская цивилизация. С. 123.
- 11 Пресняков А. Е. *Княжое право в древней Руси. Лекции по русской истории. Киевская Русь*. М., 1993. С. 195.

Володимир Ричка